

XORAZM VOHASINING O'RTA ASRLAR ARXEOLGIK YODGORLIKLARINI O'RGANILISHI TARIXI

Jo'raboyev Ismoiljon Mahamadjon o'g'li

Urganch davlat universiteti

Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti 1-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14617628>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm vohasining O'rta asrlar arxeologik yodgorliklarini o'rganish tarixi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida arxeologik ekspeditsiyalar tarixi, yodgorliklarni o'rganish metodologiyasi va erishilgan natijalar ko'rib chiqilgan. Maqolada O'rta asrlar Xorazm arxeologiyasining rivojlanish bosqichlari, asosiy ilmiy maktablar va ularning yutuqlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xorazm, O'rta asrlar arxeologiyasi, arxeologik yodgorliklar, arxeologik ekspeditsiyalar, madaniy meros.

HISTORY OF RESEARCH ON MEDIEVAL ARCHAEOLOGICAL SITES IN THE KHOREZM OASIS: A HISTORICAL-ANALYTICAL STUDY

Abstract. This article analyzes the history of research on medieval archaeological sites in the Khorezm oasis. The study examines the history of archaeological expeditions, methodology of site investigation, and achieved results. The article analyzes the developmental stages of medieval archaeology in Khorezm, major scientific schools, and their achievements.

Keywords: Khorezm, medieval archaeology, archaeological sites, archaeological expeditions, cultural heritage.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ СРЕДНЕВЕКОВОГО ПЕРИОДА ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА: ИСТОРИКО- АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация. В данной статье анализируется история изучения археологических памятников средневекового периода Хорезмского оазиса. В исследовании рассматривается история археологических экспедиций, методология изучения памятников и достигнутые результаты. В статье анализируются этапы развития средневековой археологии Хорезма, основные научные школы и их достижения.

Ключевые слова: Хорезм, средневековая археология, археологические памятники, археологические экспедиции, культурное наследие.

KIRISH

Xorazm vohasi O'rta Osiyo sivilizatsiyasining qadimiy markazlaridan biri sifatida arxeologlar va tarixchilarning doimiy diqqat markazida bo'lib kelgan. O'rta asrlar davri (IV-XV asrlar) Xorazm tarixida alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu davrda hududda yirik shaharlar rivojlangan, savdo-hunarmandchilik gullab-yashnagan va boy madaniy meros shakllangan [1].

Bu davr mobaynida Xorazmda yuzlab shaharlar, qal'alar, saroylar, karvonsaroylar, madrasalar va boshqa me'moriy yodgorliklar bunyod etilgan.

Xorazm vohasining O'rta asrlar arxeologik yodgorliklarini o'rganish XX asrning 30-yillaridan boshlab tizimli ravishda olib borilgan. Bu davrda S.P. Tolstov rahbarligidagi Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi faoliyat boshlagan bo'lib, keyinchalik bu tadqiqotlar Y.G'. G'ulomov, V.N. Yagodin, M.G. Vorobeva kabi olimlar tomonidan davom ettirilgan [2]. Ushbu ekspeditsiyalar natijasida Xorazmning O'rta asrlar moddiy madaniyati, shaharsozligi, hunarmandchiligi va savdo-iqtisodiy aloqalari haqida muhim ma'lumotlar to'plangan.

O'rta asrlar Xorazm arxeologiyasini o'rganish amaliyoti ko'p yillik izlanishlar natijasida rivojlangan bo'lib, bu jarayonda turli ilmiy maktablar va yo'nalishlar shakllangan. Xususan, Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti va boshqa ilmiy markazlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasida ko'plab ilmiy kashfiyotlar qilingan [3]. O'rta asrlar Xorazm vohasining arxeologik yodgorliklarini o'rganish orqali mintaqaning madaniy-tarixiy rivojlanishi, xalqaro aloqalari va sivilizatsion ahamiyati yanada chuqurroq ochib berilmoqda.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi tarixiy-tahliliy va qiyosiy-tipologik metodlarga asoslangan. O'rta asrlar Xorazm arxeologiyasiga oid ilmiy adabiyotlar, arxeologik hisobotlar va nashr etilgan materiallar tahlil qilindi.

S.P. Tolstovning "Qadimgi Xorazm" (1948) asari Xorazm arxeologiyasini o'rganishda fundamental ahamiyatga ega bo'lib, unda O'rta asrlar yodgorliklarining dastlabki ilmiy tavsifi berilgan. Y.G'. G'ulomovning "Xorazmning sug'orilish tarixi" monografiyasida O'rta asrlar irrigatsiya inshootlari va qishloq xo'jaligi madaniyati tadqiq etilgan [3].

V.N. Yagodin va M.G. Vorobevaning tadqiqotlarida Xorazm shaharlari va qal'alarining arxeologik qatlamlari, moddiy madaniyat yodgorliklari chuqur o'rganilgan [4]. E.E. Nerazikning ishlari O'rta asrlar dehqonchilik madaniyati va hunarmandchiligini o'rganishga bag'ishlangan [5].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Xorazm vohasining O'rta asrlar arxeologik yodgorliklarini o'rganish tarixini tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy rivojlanish bosqichlarini ajratish mumkin. 1930-1950-yillarda olib borilgan dastlabki tizimli tadqiqotlar davri muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Bu davrda S.P. Tolstov rahbarligidagi ekspeditsiya tomonidan asosiy yodgorliklar aniqlangan va xaritalashtirilgan, shuningdek, Ko'hna Urganch, Toprak-qal'a, Xazarasp kabi yirik shahar xarobalarining dastlabki arxeologik qazishmalari amalga oshirilgan.

1950-1970-yillar keng qamrovli arxeologik qazishmalar davri bo'lib, bu davrda Y.G'. G'ulomov va V.N. Yagodin rahbarligida Ko'hna Urganch, Qiyot, Xazarasp kabi yirik shahar yodgorliklarida tizimli tadqiqotlar olib borilgan [6]. Bu davrda arxeologik qazishmalar geografiyasi kengayib, Xorazmning turli hududlaridagi o'rta asr yodgorliklari o'rganila boshlangan. Natijada O'rta asrlar Xorazm shaharlari topografiyasi, me'morchiligi va moddiy madaniyati haqida muhim ma'lumotlar to'plangan.

1970-1990-yillar maxsus va chuqurlashtirilgan tadqiqotlar davri hisoblanadi. Bu davrda E.E. Nerazik, M.G. Vorobeva kabi olimlarning sa'y-harakatlari bilan hunarmandchilik markazlari, irrigatsiya inshootlari va qishloq manzilgohlari chuqur o'rganilgan [4]. Arxeologik tadqiqotlar natijasida O'rta asrlar Xorazmining kulolchilik, metall ishlab chiqarish, shisha yasash va to'qimachilik kabi hunarmandchilik sohalari rivojlanganligi aniqlangan. Shuningdek, bu davrda irrigatsiya inshootlari va qishloq xo'jaligi madaniyati tadqiq etilib, Xorazmning qishloq xo'jaligi tizimi va sug'orish texnologiyalari haqida qimmatli ma'lumotlar to'plangan [5].

1990-yillardan hozirgi kungacha bo'lgan davr zamonaviy texnologiyalar va yangi metodlar asosidagi tadqiqotlar davri sifatida tavsiflanadi [7]. Bu davrda GIS texnologiyalari, aerofotosurat va kosmik suratlar tahlili kabi yangi usullar qo'llanila boshlangan. Zamonaviy arxeologik tadqiqotlar natijasida O'rta asrlar Xorazmining shaharsozlik tizimi, me'moriy ansamblari va madaniy landshafti yanada chuqurroq o'rganilmoqda.

Tadqiqotlar natijasida O'rta asrlar Xorazmining madaniy-iqtisodiy hayoti haqida boy ma'lumotlar to'plangan. Arxeologik materiallar tahlili asosida O'rta asrlarda Xorazmda rivojlangan hunarmandchilik markazlari, savdo yo'llari va xalqaro aloqalar tizimi aniqlangan. Ko'hna Urganch, Qiyot, Xiva kabi shaharlarda olib borilgan qazishmalar natijasida O'rta asrlar shaharsozligi, me'morchiligi va moddiy madaniyati haqida muhim xulosalar shakllantirilgan [8].

Arxeologik tadqiqotlar Xorazmning Buyuk Ipak yo'lidagi o'rni va ahamiyatini yanada yaqqolroq ko'rsatib berdi.

Topilmalar orasida Xitoy, Eron, Hindiston va boshqa mamlakatlardan keltirilgan buyumlarning mavjudligi Xorazmning keng xalqaro savdo aloqalariga ega bo'lganligini tasdiqlaydi. Shuningdek, mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarining yuqori sifati va o'ziga xos uslubi Xorazm ustalarining mahoratidan dalolat beradi.

O'rta asrlar irrigatsiya inshootlari va dehqonchilik madaniyatining o'rganilishi Xorazmning qishloq xo'jaligi tizimi haqida muhim ma'lumotlar berdi. Arxeologik materiallar asosida sug'orish tarmoqlari, suv inshootlari va dehqonchilik madaniyatining rivojlanish bosqichlari aniqlangan. Bu esa o'z navbatida O'rta asrlar Xorazm iqtisodiyotining asosiy yo'nalishlarini tiklash imkonini berdi.

Shunday qilib, ko'p yillik arxeologik tadqiqotlar natijasida O'rta asrlar Xorazmning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniyati va xalqaro aloqalari haqida keng qamrovli ma'lumotlar bazasi yaratilgan. Bu materiallar O'rta asrlar Xorazm tarixini yanada chuqurroq o'rganish va mintaqaning Markaziy Osiyo tarixidagi o'rnini aniqlash imkonini bermoqda.

O'rta asrlar Xorazm arxeologiyasi tadqiqotlarining yana bir muhim jihati madaniy qatlamlarning o'rganilishi hisoblanadi. Arxeologik qazishmalar natijasida turli davrlarga oid madaniy qatlamlar aniqlangan bo'lib, bu O'rta asrlar Xorazm shaharlarining rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi [3]. Xususan, Ko'hna Urganch va Qiyot shaharlarida olib borilgan qazishmalarda ilk o'rta asrlardan to mo'g'ullar istilosi davrigacha bo'lgan madaniy qatlamlar aniqlangan.

Arxeologik tadqiqotlar davomida O'rta asrlar Xorazm me'morchiligining o'ziga xos xususiyatlari ham chuqur o'rganilgan. Me'moriy yodgorliklarning qurilish texnologiyasi, bezak elementlari va me'moriy kompozitsiyasi tahlil qilingan [9]. Natijada Xorazm me'morchilik maktabining rivojlanish bosqichlari, mahalliy an'analar va tashqi ta'sirlar aniqlangan [10].

Ayniqsa, Ko'hna Urganchdagi Mamun akademiyasi, Faxriddin Roziy madrasasi va Sul'ton Tekesh maqbarasi kabi yodgorliklar o'rganilishi muhim ahamiyatga ega.

Numizmatik materiallarning tahlili O'rta asrlar Xorazmning pul muomalasi va iqtisodiy hayoti haqida qimmatli ma'lumotlar bergan. Turli davrlarga oid tangalar topilmalari Xorazmning savdo-iqtisodiy aloqalari geografiyasini aniqlash imkonini berdi [4]. Shuningdek, mahalliy tangalar zarb etilishi Xorazm davlatining iqtisodiy qudratidan dalolat beradi.

O'rta asrlar kulolchilik buyumlari va metaldan yasalgan ashyolarning o'rganilishi hunarmandchilik texnologiyalari rivojlanishi haqida muhim xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Arxeologik materiallar tahlili asosida kulolchilik charxlarining tuzilishi, xumdonlarning konstruksiyasi va metall eritish texnologiyalari qayta tiklangan [5]. Bu esa o'z navbatida O'rta asrlar hunarmandchilik ishlab chiqarishining texnologik darajasini baholash imkonini beradi.

Arxeologik tadqiqotlar davomida Xorazmning mudofaa inshootlari tizimi ham chuqur o'rganilgan. Qal'alarining me'moriy tuzilishi, mudofaa devorlarining konstruksiyasi va harbiy-strategik ahamiyati tahlil qilingan [7]. Bu tadqiqotlar O'rta asrlar Xorazm davlatining harbiy-siyosiy qudratini baholash imkonini beradi.

Shunday qilib, O'rta asrlar Xorazm arxeologiyasi ko'p qirrali va keng qamrovli tadqiqotlar natijasida boy ilmiy ma'lumotlar bazasiga ega bo'ldi. Bu materiallar mintaqaning madaniy-tarixiy rivojlanishini chuqurroq tushunish va O'rta asrlar Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining shakllanishida Xorazmning o'rnini aniqlash imkonini bermoqda.

XULOSA

Xorazm vohasining O'rta asrlar arxeologik yodgorliklarini o'rganish tarixi 90 yildan ortiq davrni o'z ichiga oladi. Bu davr mobaynida ko'plab arxeologik ekspeditsiyalar o'tkazilgan, boy ilmiy meros to'plangan va muhim xulosalar shakllantirilgan [8]. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida O'rta asrlar Xorazmning madaniy-iqtisodiy hayoti, shaharsozlik an'analari, hunarmandchiligi va xalqaro savdo aloqalari haqida boy ma'lumotlar bazasi yaratilgan.

O'rta asrlar Xorazm arxeologiyasini o'rganish natijasida mintaqaning Buyuk Ipak yo'lidagi o'rne va ahamiyati, qo'shni hududlar bilan madaniy-iqtisodiy aloqalari, urbanizatsiya jarayonlari va hunarmandchilik markazlari faoliyati chuqur tadqiq etilgan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida O'rta asrlar Xorazmning ko'plab noyob me'moriy yodgorliklari, madaniy qadriyatlari va tarixiy merosi ilmiy muomalaga kiritilgan.

Zamonaviy tadqiqotlar yangi texnologiyalar va metodlar asosida davom etmoqda.

Kelajakda Xorazm arxeologiyasini o'rganishda yangi arxeologik yodgorliklarni aniqlash va xaritalash, mavjud kolleksiyalarni zamonaviy metodlar asosida qayta o'rganish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va raqamli texnologiyalardan keng foydalanish ustuvor yo'nalishlar bo'lib qolishi kutilmoqda. Shuningdek, O'rta asrlar Xorazm arxeologiyasini o'rganishda yangi innovatsion usullarni qo'llash, zamonaviy arxeologik GIS texnologiyalaridan foydalanish va xalqaro ilmiy hamkorlikni yanada rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'rta asrlar Xorazm arxeologiyasini o'rganish bo'yicha to'plangan tajriba va ilmiy natijalar O'zbekiston arxeologiya fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Kelajakda bu sohada yangi ilmiy kashfiyotlar va yutuqlarga erishish uchun barcha imkoniyatlar mavjud.

REFERENCES

1. Толстов, С.П. (1948). Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. Москва: Издательство МГУ.
2. Ягодин, В.Н. (1963). К изучению топографии и исторической топографии средневекового Ургенча. Ташкент: Издательство "Фан" УзССР.
3. Гуломов, Я.Ф. (1957). Хоразмнинг суғорилиш тарихи: қадимги замонлардан ҳозирги кунгача. Тошкент: ЎзССР Фанлар академияси нашриёти.
4. Воробьева, М.Г. (1979). Дингильдже: Усадьба середины 1 тысячелетия до н.э. в Древнем Хорезме. Москва: Наука.
5. Неразик, Е.Е. (1976). Сельское жилище в Хорезме (I-XIV вв.): из истории жилища и семьи. Москва: Наука.
6. Манылова, М.М. (1982). Древние памятники в низовьях Амударьи. Ташкент: Фан.
7. Хўжаниёзов, Ғ. (2007). Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари. Тошкент: Ўзбекистон.
8. Абдуллаев, К. (2018). Ўрта асрлар Хоразм археологияси. Тошкент: Фан ва технология.
9. Вишневская, Н.Ю. (2001). Ремесленные изделия Джигербента (IV в. до н.э. - XIV в. н.э.). Москва: Восточная литература.
10. Булатов, Н.М. (1968). Древние памятники Хорезма: К истории культуры Хорезма. Ташкент: Фан.